

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ιστορία των Ευρωπαϊκών Μουσικών Οργάνων

Ενότητα: Τα νυκτά Χορδόμενα

Νικόλαος Μαλιάρας

Τμήμα Μουσικών Σπουδών

Περιεχόμενα

1. Το Λαούτο	3
1.1 Το γένος του λαούτου	3
1.2 Ιστορία του γένους του Λαούτου	4
1.3 Νεοελληνικά λαούτα	4
1.4 Το ευρωπαϊκό λαούτο.....	5
1.5 Παραλλαγές του λαούτου.....	6
1.5.1 Θεόρβη.....	6
1.5.2 Αρχιλαούτο	7
1.5.3 Chittarrone.....	7
2. Η Κιθάρα	7
2.1 Cittern ή Cister.....	8
3. Το γένος της Λύρας	8
4. Το γένος της Άρπας.....	8
4.1 Η ένταξη της άρπας στην έντεχνη ευρωπαϊκή μουσική	9
4.2 Μηχανισμός αλλαγής τονικού ύψους	10
5. Το γένος των Ψαλτηρίων	11
5.1 Το Ψαλτήριο	12
5.2 Το σαντούρι.....	13

Στα χορδόφωνα ο ήχος παράγεται από την παλμική κίνηση μιας τεντωμένης χορδής, που είναι συνήθως κατασκευασμένη από φυτική ίνα, έντερο ζώου, μετάξι, μέταλλο ή πλαστική ύλη. Τα χορδόφωνα είναι η κατηγορία με τις περισσότερες κατηγοριοποιήσεις και τους πολυπλοκότερους διαχωρισμούς, πράγμα που την καθιστά ίσως την πιο δύσκολη στη μελέτη της.

1. Το Λαούτο

1.1 Το γένος του λαούτου

Ως ανήκοντα στο γένος του λαούτου νοούνται όλα τα σύνθετα χορδόφωνα, στα οποία το επίπεδο των χορδών είναι παράλληλο προς το καπάκι του αντηχείου και έχουν χέρι, δηλ ένα μακρύ σχετικά ξύλο, σταθερά προσαρμοσμένο στο αντηχείο (κοιλιά), πάνω από το οποίο περνούν οι χορδές πριν δεθούν στα κλειδιά. Οι χορδές των οργάνων που ανήκουν στο γένος αυτό είναι συνήθως διπλές δηλ. ζεύγη χορδών τοποθετημένων πολύ κοντά η μια στην άλλη, ώστε να τίθενται και οι δύο σε παλμική κίνηση με ένα κτύπημα.

Η ύπαρξη του χεριού σ' όλα τα χορδόφωνα αυτού του γένους εξυπηρετεί ένα σημαντικότερο λειτουργικό στόχο αυτών των οργάνων. Επιτρέπει δηλ. στον οργανοπαίκτη, ο οποίος έχει στη διάθεσή του ένα περιορισμένο σχετικά αριθμό χορδών, να τοποθετεί τα δάκτυλα του ενός χεριού πάνω στις χορδές και να τις πιέζει να ακουμπήσουν στην επιφάνειά του. Με τον τρόπο αυτό δεν επιτρέπει στις χορδές να πάλλονται καθ' ολόκληρο το μήκος τους, αλλά μόνο κατά ένα μέρος, μπορεί δηλ. να διαφοροποιεί κατά βούληση το "ωφέλιμο μήκος" των χορδών. Έτσι μπορεί να επιτύχει διαδοχικά πολλούς διαφορετικούς φθόγγους από την ίδια χορδή. Πρόκειται για μια διαδικασία ανάλογη με τη διάνοιξη οπών στο πλάι των σωληνωτών αεροφώνων, που επιτρέπει να πετύχουμε πολλές νότες από τον ίδιο ηχητικό σωλήνα.

Για να διευκολυνθεί η δακτυλοθεσία του οργανοπαίκτη κατά μήκος του χεριού, τα όργανα αυτά φέρουν συνήθως τους λεγόμενους δεσμούς. Οι δεσμοί (στην ελληνική παραδοσιακή οργανολογία λέγονται και "μπερντέδες") αρχικά ήταν λωρίδες από έντερο, δέρμα ή άλλο παρόμοιο υλικό, που δένονταν εγκάρσια κατά μήκος του χεριού και υποδείκνυαν στον οργανοπαίκτη τα σημεία όπου έπρεπε να τοποθετήσει τα δάκτυλα του αριστερού χεριού αναλόγως προς τους φθόγγους που θέλει να παραγάγει. Οι δεσμοί σιγά σιγά εξελίχθηκαν και άρχισαν να κατασκευάζονται και από άλλα υλικά, όπως ξύλο ή το μέταλλο. Οι μεταλλικοί δεσμοί καρφώνονταν στο ξύλο του χεριού και δεν μετακινούνταν, δίνοντας με περισσότερη βεβαιότητα τη σωστή θέση της κάθε νότας. Ωστόσο, σε μερικά όργανα διατηρήθηκαν οι δεσμοί από μαλακό υλικό, που μπορούσαν αν το ήθελε ο οργανοπαίκτης να μετακινηθούν ελαφρά από τη θέση τους και να αλλάξουν προς στιγμή τον ήχο του οργάνου, ανάλογα με το γούστο και τις ανάγκες της στιγμής. Ας αναφέρουμε εδώ ότι υπάρχει και η περίπτωση οι δεσμοί να λείπουν εντελώς, πράγμα που δίνει απόλυτη ελευθερία στον οργανοπαίκτη στη διαμόρφωση του ύψους του ήχου που θέλει να παίξει, αλλά ταυτόχρονα καθιστά εñαιρετικά δύσκολο το παίξιμο του οργάνου σε κάποιον που δεν έχει την κατάλληλη εξάσκηση.

Τα χορδόφωνα με χέρι παίζονται συνήθως με πλήκτρο. Το παίξιμο με τα δάκτυλα (όπως π.χ. στην κιθάρα) είναι μεταγενέστερη εξέλιξη. Χωρίζονται σε όργανα με μικρή κοιλιά και μακρύ

χέρι (οικογένεια του ταμπουρά) και σε όργανα με μεγάλη κοιλιά και σχετικά μικρό χέρι (οικογένεια του λαούτου).¹

1.2 Ιστορία του γένους του Λαούτου

Το λαούτο είναι όργανο γνωστό ήδη από την αρχαιότητα. Το λαούτο με μακρύ χέρι είναι αρχαιότερο σύμφωνα με τα αρχαιολογικά ευρήματα και παρουσιάζεται χωρίς δεσμούς, ενώ το ηχείο παίρνει μεγάλη ποικιλία σχημάτων, κυρίως όμως οβάλ ή αχλαδόσχημο. Το ηχείο του κατασκευάζεται από κάποια φυσική κοιλότητα, π.χ. ξεραμένη κολοκύθα ή καύκαλο χελώνας. Οι χορδές είναι συνήθως δύο και δένουν σε σταθερούς πείρους στην κεφαλή του οργάνου. Οι μηχανισμοί κλειδιών είναι σχετικά μεταγενέστεροι μέσα στη μακρά ιστορία του οργάνου.

Φαίνεται ότι τα πρώτα δείγματα λαούτου προέρχονται από την ακκαδική περίοδο, στη Μεσοποταμία το δεύτερο μισό της τρίτης χιλιετίας π.Χ. Οι παίκτες λαούτου είναι συνήθως άνδρες (σε αντίθεση με την άρπα, που παρουσιάζεται να παίζεται από γυναίκες). Το όργανο παραμένει επί 1000 χρόνια στα ευρέα πλαίσια της των πολιτισμών εντός και πέριξ της Μεσοποταμίας και περνά στην Αίγυπτο με την επιρροή των Υκσώς (μετά το 1500). Τότε, στην Αίγυπτο, εμφανίζονται δεσμοί στο χέρι του τύπου αυτού του λαούτου, καθώς και τρύπες στο καπάκι.

Στην αρχαία Ελλάδα, ο εκπρόσωπος του γένους των λαούτων είναι η συγκριτικά εξελιγμένη μορφή της **πανδούρας**, που σώζεται σε γλυπτές και ανάγλυφες παραστάσεις από την Ελληνιστική περίοδο. Έχει τουλάχιστον τρεις χορδές και κοντό και χονδρό λαιμό. Το λαούτο αυτό με κοντό χέρι, ο δεύτερος δηλαδή τύπος, εξελίχθηκε περισσότερο κατά τα φαινόμενα στην ανατολικότερη της Μεσοποταμίας Ασία. Το ηχείο των οργάνων αυτών δεν προέρχεται από φυσική κοιλότητα αλλά είναι τεχνητό (αρχικά σκαφτό μέσα σε ένα κομμάτι ξύλο). Έχει αχλαδόσχημο ηχείο και εμφανίζεται στην Ινδία και την Περσία της εποχής των Σασσανιδών. Εξέλιξη αυτού του τύπου αποτελεί το αραβικό ud, ο άμεσος πρόγονος του ευρωπαϊκού λαούτου.

1.3 Νεοελληνικά λαούτα

Στην ελληνική λαϊκή μουσική παράδοση απαντούν και οι δύο τύποι των νυκτών λαούτων. Στους ταμπουράδες, δηλ. τα λαούτα με μακρύ χέρι, ο αριθμός των χορδών ποικίλλει και είναι από δύο μέχρι έξι, συνήθως όμως τρεις ή τέσσερις. Οι χορδές είναι συνήθως διπλές, χωρίς ωστόσο να αποκλείονται και οι μονές ή ο συνδυασμός μονών και διπλών. Οι ελληνικοί ταμπουράδες έχουν πολλούς δεσμούς κατά μήκος του χεριού, που είναι είτε από έντερο και κινητοί είτε από μέταλλο ή ξύλο και ακίνητοι, ανάλογα με την επί μέρους κατηγορία. Η σημαντικότερη ίσως ειδοποιός διαφορά των ταμπουράδων από τα λαούτα με μακρύ χέρι (εκτός από το μέγεθος της κοιλιάς) είναι η ύπαρξη κινητού καβαλλάρη. Οι χορδές δένονται από τη μια μεριά στα κλειδιά και από την άλλη στη βάση της κοιλιάς σε ένα ή περισσότερα καρφιά και απλώς ανασηκώνονται από ένα καβαλλάρη, που πατάει στο καπάκι του οργάνου και μεταδίδει τις παλμικές κινήσεις των χορδών στο ηχείο (κοιλιά), που πάλλεται πιο ελεύθερα. Κατά τα άλλα, το νεοελληνικό λαούτο με κοντό χέρι χρησιμοποιείται ως σολιστικό ή συνοδευτικό όργανο και έχει ευρύτατη διάδοση σε ολόκληρη σχεδόν την Ελλάδα.

¹ Τα μέλη του γένους του λαούτου που εξετάζονται στο κεφάλαιο αυτό είναι νυκτά όργανα. Σύμφωνα όμως με το σύστημα ταξινόμησης που χρησιμοποιούμε, στο ίδιο γένος περιλαμβάνονται και οι λύρες και τα τοξωτά χορδόφωνα. Όπως είναι γνωστό, ιδίως τα τελευταία κατέχουν μια ξεχωριστή γενικά θέση στους μουσικούς πολιτισμούς. Διαφέρουν άλλωστε σε βασικά χαρακτηριστικά τους από τα υπόλοιπα λαούτα, αφού δεν είναι νυκτά και δεν έχουν ποτέ διπλές χορδές. Για τους λόγους αυτούς θα εξεταστούν σαν ιδιαίτερη κατηγορία.

Εκτός του λαούτου, αρκετά διαδεδομένο είναι και το ούτι, που είναι ουσιαστικά ο γνησιότερος απόγονος του αραβικού λαούτου, που διατηρεί άλλωστε αναλλοίωτο το όνομά του (ud). Δεν έχει υποστεί τις διαφοροποιήσεις που έχουν επηρεάσει το ευρωπαϊκό και ελληνικό λαούτο, αλλά διατήρησε όλα τα αρχικά χαρακτηριστικά του.

1.4 Το ευρωπαϊκό λαούτο

Μιλώντας για την ευρωπαϊκή οικογένεια του λαούτου με κοντό χέρι εννοούμε κυρίως ένα όργανο με τις παραλλαγές του, το λαούτο. Στη Δυτ. Ευρώπη το όργανο αυτό γνώρισε μια περίοδο ιδιαίτερης εκτίμησης και ακμής και αγαπήθηκε πολύ για τον ευαίσθητο και γλυκό ήχο του, αλλά και για τις μεγάλες μουσικές του δυνατότητες, αφού ήταν από τα λίγα χορδόφωνα που μπορούσε να παίξει με άνεση και την κύρια μελωδία ενός μουσικού κομματιού, αλλά και συγχορδίες. Γι' αυτό μπορούσε να χρησιμοποιηθεί άνετα και σαν σολιστικό αλλά και σαν συνοδευτικό όργανο. Συνήθιζαν μάλιστα να μεταγράφουν για λαούτο πολλά από τα πολυφωνικά κομμάτια της εποχής, που αρχικά ήταν γραμμένα για ανθρώπινες φωνές.

Το λαούτο πήρε το όνομά του από την περιοχή της καταγωγής του, την Αραβία, όπου ονομάζεται al 'ud. Ξεκινώντας από την Αραβία το όργανο μεταδόθηκε στο Βυζάντιο. Η είσοδος του αραβικού λαούτου στην Ευρώπη έγινε αφενός μέσω του Βυζαντίου και αφετέρου κατά τη διάρκεια της μακραίωνης κατοχής της Ισπανίας από τους Άραβες (711-1492), αλλά και εξαιτίας των απευθείας επαφών των ευρωπαίων με αφορμή τις Σταυροφορίες, το εμπόριο της Βενετίας και των άλλων Ιταλικών πόλεων με την ανατολική Μεσόγειο και την Μέση Ανατολή κλπ. Το αραβικό λαούτο της εποχής εκείνης, που δεν απέχει ουσιαστικά από το σύγχρονο ούτι, δεν έχει δεσμούς. Τα πρώτα δείγματα από απεικονίσεις στην Ευρώπη έχουν 4 διπλές χορδές (με κούρδισμα σε απόσταση 4ης-3ης-4ης).

Το πρώτο ευρωπαϊκό λαούτο παιζόταν αρχικά, όπως και το αραβικό ud με πλήκτρο, πράγμα που το έκανε κυρίως μελωδικό όργανο. Η μελωδία δηλαδή σχηματιζόταν στην ψηλότερη χορδή, ενώ οι υπόλοιπες συνόδευαν με αρμονικό ισοκράτημα. Το παίξιμο με πλήκτρο δεν παρείχε άλλη δυνατότητα, παρά να παιχτούν μερικές μόνο από τις χορδές του οργάνου, όταν δηλ. αυτές ήταν διπλανές. Με την καθιέρωση του οργάνου στην Ευρώπη, αυτό άρχισε να ανεξαρτοποιείται σε πολλά από τον πρόγονό του και να λαμβάνει την αυτόνομη ευρωπαϊκή του εξέλιξη. Μια από τις πρώτες διαφοροποιήσεις ήταν και η χρήση της τεχνικής παιξίματος με τα δάκτυλα, που έδινε στο όργανο πολύ περισσότερη ευκινησία και επέτρεπε να χρησιμοποιούνται όσες χορδές επιθυμούσε ο οργανοπαίκτης, ακόμα κι αν αυτές δεν ήταν διπλανές. Η πολύ σημαντική αυτή μεταλλαγή συντελέστηκε μόλις στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα, αλλά οι δύο τεχνικές συνυπήρχαν παρέμειναν για κάποιο διάστημα. Αυτό μετέτρεψε σιγά σιγά το λαούτο σε κατ'εξοχήν αρμονικό - πολυφωνικό όργανο. Στον ίδιον αιώνα, που είναι ο πρώτος σημαντικός σταθμός στην εξέλιξη του ευρωπαϊκού λαούτου, προστίθεται η πέμπτη διπλή χορδή και φαίνεται ότι επινοούνται και επικρατούν οι ταμπουλατούρες για λαούτο (που έπονται χρονικά εκείνων του πληκτροφόρου). Για τις ταμπουλατούρες, κάθε χώρα είχε τη δική της παράδοση, κι έτσι παρατηρούμε την ύπαρξη Γερμανικού, Γαλλικού, Βορειοιταλικού και Ναπολιτάνικου συστήματος. Περί το 1500 προστίθεται και η έκτη διπλή χορδή, στην ψηλή περιοχή. Έτσι το κούρδισμα εξελίχτηκε σε 4η-4η-3η-4η-4η, αρχίζοντας από χαμηλό Σολ (παρατηρούμε ότι η θέση της 3ης παραμένει στο κέντρο, μεταξύ 3ης και 4ης χορδής).

Η εξέλιξη στον τομέα του υλικού από το οποίο κατασκευάζονταν οι χορδές είναι πολύ βραδύτερη. Οι εντέρινες χορδές διατηρούνται με ελάχιστες βελτιώσεις ως τα μέσα του 17ου αιώνα. Μπασες χορδές εντέρινες τυλιγμένες με ασήμι εμφανίζονται μόλις μετά το 1650. Για το

λόγο αυτό, τα γνήσια λαούτα της Αναγέννησης ήταν πολύ ελαφρά κατασκευασμένα, διότι η πίεση των εντέρινων χορδών δεν ήταν μεγάλη.

Το ευρωπαϊκό λαούτο έχει μεγάλο αχλαδόσχημο ηχείο φτιαγμένο από κολλημένες λωρίδες ξύλου. Η διάμετρός του είναι μεγαλύτερη από το μήκος του χεριού. Το ηχείο καλύπτεται από ένα επίπεδο καπάκι με ροζέτα στο κέντρο, που παίζει ρόλο τόσο διακοσμητικό όσο και ακουστικό. Το χέρι έχει δεσμούς από έντερο, σχεδόν κάθετη κεφαλή, πλάγια κλειδιά, δύο καβαλλάρηδες, εκ των οποίων ο κάτω είναι κολλημένος στο καπάκι. Το καπάκι είναι πολύ λεπτό, πάχους περ. 1,5 χιλιοστού, λόγω της μικρής πίεσης που ασκούν οι χορδές. Πάντως ενισχύεται εσωτερικά από ράβδους. Οι εντέρινες χορδές είναι πολύ λεπτές και δίνουν πολύ ψηλούς αρμονικούς. Γι αυτό ο ήχος του λαούτου ακούγεται πάντα, παρόλο που δεν είναι δυνατός. Ας σημειωθεί τέλος ότι το λαούτο ακολούθησε την γενικότερη τάση που υπήρχε στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα, να κατασκευάζουν δηλαδή οικογένειες οργάνων, σε διάφορα μεγέθη. Έτσι εμφανίζονται τότε λαούτα πολύ μικρών ή μεγάλων διαστάσεων, στα οποία τροποποιείται ανάλογα η έκταση.

Μπαρόκ

Μετά το 1600 εμφανίζονται περισσότερες χορδές στη χαμηλή περιοχή, που κουρδίζονται πλέον όχι σε αποστάσεις 4ης και 3ης, αλλά σε διατονική σειρά. Έτσι έχουμε συχνά δεκάχορδο λαούτο, όπου κάτω από τη χαμηλότερη νότα, το Σολ, προστίθενται διπλές χορδές για το Φα, Μι Ρε Ντο. Για να «στεγαστούν» καλύτερα οι μακρύτερες αυτές χορδές, η κατασκευαστική τεχνική εξελίχθηκε προς την κατεύθυνση της προσθήκης μιας δεύτερης κεφαλής (απομίμηση της θεόρβης), όπου μάλιστα για κάθε πρόσθετη χορδή υπήρχε κι ένας πρόσθετος άνω καβαλλάρης. Έτσι, σύντομα κατέστη δυνατόν να προστεθεί το ενδέκατο και το δωδέκατο ζεύγος χορδών (γαλλικό λαούτο). Με την εφεύρεση όμως των τυλιχτών χορδών, η δεύτερη κεφαλή καταργήθηκε, διότι δεν ήταν απαραίτητες πια οι μακρύτερες χορδές, κι απλώς μεγάλωσε και πλάτυνε η μία κεφαλή. Στο τέλος του 17ου αι. προστέθηκε σε ορισμένες περιπτώσεις και η 13η χορδή. Λόγω του ότι οι χαμηλότερες χορδές ήταν κουρδισμένες διατονικά, περνούσαν συχνά έξω από την ταστιέρα, κι έτσι δεν μπορούσαν να βραχυυνθούν από το αριστερό χέρι (βλ. αρχιλαούτο). Το κούρδισμα του λαούτου του Μπαρόκ ήταν κατά κανόνα σε ρε μινόρε.

Το **Ρεπερτόριο** του λαούτου στην Ιταλία αφορά κυρίως την εποχή της Αναγέννησης. Στη Γερμανία όμως έχουμε μια αναβίωση της μουσικής για λαούτο στον 18ο αιώνα (σουίτες), στην εποχή του Μπαχ. Baron, Bittner, Falckenhagen, Weiss, Bach. Στη Γαλλία και την Αγγλία η μουσική για λαούτο αφορά επίσης κυρίως την Αναγέννηση, συνεχίζεται όμως με λιγότερο σημαντικά έργα και στον 17ο αιώνα. Πέραν όμως του σολιστικού ρεπερτορίου, το λαούτο ήταν, ως γνωστόν, ένα από τα κατεξοχήν όργανα για το κοντίνουο κι επομένως κατείχε κεντρική θέση και στην εποχή του Μπαρόκ.

1.5 Παραλλαγές του λαούτου

1.5.1 Θεόρβη

Μοιάζει με το λαούτο, έχει όμως μεγαλύτερες διαστάσεις, διότι παίζει κυρίως στην χαμηλή περιοχή. Φέρει πρόσθετες μακρύτερες χορδές-ισοκράτες, που δένονται σε μια πλαϊνή προέκταση της κεφαλής. Ακμάζει στα μέσα του 16ου αιώνα. Είναι το μόνο από τα μέλη της οικογένειας του λαούτου που μπορεί να θεωρηθεί ξεχωριστό κι ανεξάρτητο όργανο, κι αυτό οφείλεται σε μια βασική οργανολογική διαφορά προς το λαούτο, ότι δηλαδή οι χορδές του

είναι **μονές**. Έχει λοιπόν 13-17 κατά το πλείστον μονές χορδές. Χρησιμοποιήθηκε όπως το λαούτο ως όργανο για το μπάσο κοντίνου και δεν έχει παρά ελάχιστη δική του λογοτεχνία.

1.5.2 Αρχιλαούτο

Είναι ένα λαούτο με δύο κεφαλές (θήκες κλειδιών), όπου περνούν ελεύθερες χορδές περίπου 1 ½ φορά μακρύτερες από τις κανονικές. Η διαφορά από τη Θεόρβη και το Κιταρόνε είναι ότι το ηχείο είναι μικρότερο και οι πρώτες χορδές κουρδίζονται όπως του λαούτου. Χρησιμοποιήθηκε ως σόλο και ως μπάσο κοντίνου κυρίως στον 17ο αιώνα. Έχει 13-14 διπλές χορδές, οι 6-8 των οποίων είναι ελεύθερες. Ονομάστηκε και *liuto attiorbato* («θεορβοποιημένο» λαούτο).

1.5.3 Chittarrone

Πρόκειται για ένα τύπο αρχιλαούτου της Ιταλίας, από τα τέλη του 16ου αι. Ονομάστηκε και *arciliuto* ή *liuto attiorbato*. Το χαρακτηριστικό του είναι η πολύ μακρυνή προέκταση του λαιμού, που φτάνει σε μήκος το διπλάσιο του κανονικού. Έχει 6 χορδές στην ταστιέρα (οι πέντε διπλές) και 5-8 χορδές-ισοκράτες απλές.

2. Η Κιθάρα

α Μέλος της οικογένειας του λαούτου, με μόνιμους μεταλλικούς δεσμούς και επίπεδη πλάτη. Η επιλογή των ξύλων για την κατασκευή της είναι σημαντική, και ιδιαίτερα του καπακιού, διότι πρέπει να έχει μεγάλη πυκνότητα νερών. Οι παλμικές δονήσεις των χορδών μεταφέρονται στο καπάκι (αρμονική τράπεζα) μέσω της γέφυρας, που είναι κολλημένη πάνω σ' αυτό.

Η ιστορία της κιθάρας πριν από την είσοδό της στην Ευρώπη δεν έχει διευκρινισθεί. Αρχαία δείγματα από ανάγλυφα οργάνων που μοιάζουν με την κιθάρα (οκτώσχημο ηχείο) δεν έχουν μελετηθεί αρκετά και δεν είναι γνωστό αν η κιθάρα ανήκει στα όργανα που ήλθαν στην Ευρώπη από τους Άραβες. Οι αναγεννησιακές κιθάρες είχαν το γνωστό οκτώσχημο ηχείο, αλλά η πλάτη μπορούσε να είναι είτε καμπύλη είτε επίπεδη. Κατά την έννοια αυτή είναι απόγονοι του λαούτου, που, όπως είδαμε, αναπτύσσεται επίσης μετά τον 14ο αιώνα.

Σημαντικό ρόλο στην εμφάνιση της κιθάρας έπαιξε ένα εξαφανισμένο σήμερα όργανο, η *viñuela de mano* (με τα δάκτυλα) ή η *viñuela de pendola* (με πλήκτρο). Πρόκειται για μια εξέλιξη της *viñuela de arco*, τοξωτού οργάνου που συγγένευε με τις ευρωπαϊκές μεσαιωνικές βιέλλες και κατασκευαζόταν σε διάφορα μεγέθη (όπως και οι μεταγενέστερες βιόλες ντα γκάμπα). Η βιχουέλα κατείχε στην ισπανική αυλή τη θέση που κατείχε το λαούτο στην υπόλοιπη Ευρώπη. Ήταν όργανο που παιζόταν από την αριστοκρατία και εθεωρείτο ικανό να παίζει κάθε είδος πολυφωνικής έντεχνης μουσικής. Ενώ αντίθετα η κιθάρα με τις τέσσερις χορδές σαφώς είχε λαϊκό χαρακτήρα, συνόδευε τους χορούς και τη λαϊκή μουσική και την περιφρονούσαν οι αριστοκράτες.

Η βιχουέλα είναι όργανο με πολλές ομοιότητες με την κιθάρα. Σε σύγκριση με την κιθάρα της εποχής είχε περισσότερες χορδές (έξι ή επτά), περισσότερες οπές στο καπάκι και λιγότερο βαθουλωτές εσοχές. Σοβαρές οργανολογικές διαφορές όμως μεταξύ τους δεν υπάρχουν και γι' αυτό τα δύο όργανα γρήγορα ουσιαστικά συγχωνεύτηκαν. Η συγχώνευση συντελέστηκε με την αύξηση των χορδών της κιθάρας, η οποία τον 15ο αιώνα έχει μόλις 4 χορδές (διπλές και μονές), που στον 16ο αυξάνονται σε πέντε. Η μουσική της εποχής για βιχουέλα ή κιθάρα σημειογραφείται σε ταμπουλατούρα. Πεντάχορδη είναι και η κιθάρα του μπαρόκ, όταν αρχίζει πια να υπερισχύει της βιχουέλας. Η εξάχορδη κιθάρα πρωτοεμφανίζεται στα τέλη του 18ου αι.

και καθιερώνεται στον 19ο. Οι εντέρινες χορδές αντικαταστάθηκαν οριστικά από νάυλον μόλις το 1946, ενώ το σημερινό καθιερωμένο σχήμα της κιθάρας το έλαβε μόλις στον 20ό αιώνα. Το συνολικά μήκος της κιθάρας είναι σήμερα 98 εκ., το μήκος χορδών 65-66, πάνω καβαλλάρης μέχρι σώμα 30 εκ., βάθος ηχείου κάτω 10 εκ, κι επάνω 9,5 εκ.

2.1 Cittern ή Cister

Όργανο με συρμάτινες χορδές που ήταν πολύ δημοφιλές στον 16ο και 17ο αιώνα. Έχει μικρό ηχείο με σχεδόν επίπεδη πλάτη, που όμως δεν είναι παράλληλη με το καπάκι αλλά συγκλίνει με αυτό στο κάτω μέρος. Παίζεται πάντα με πλήκτρο. Οι χορδές δεν δένουν σε καβαλλάρη κολλημένο στο καπάκι, όπως στο λαούτο, αλλά όπως στο βιολί με χτένι ή χορδοστάτη. Υπάρχει τρύπα στη μέση του ηχείου που στολίζεται με πρόσθετη ροζέτα (όχι σκαλιστή στο καπάκι όπως το λαούτο). Στο πίσω μέρος του λαιμού υπάρχει ένα αυλάκι που βοηθά στο σύρσιμο του αντίχειρα. Η ταστιέρα συνεχίζεται και πάνω από το καπάκι. Οι μεταλλικοί δεσμοί είναι 18-19 ή και περισσότεροι στις ψηλές νότες. Οι χορδές είναι κατά κανόνα διπλές, συνήθως 4-7, αλλά μπορεί να φτάσουν μέχρι και δώδεκα. Καμιά φορά υπάρχουν και ελεύθερες χορδές εκτός της ταστιέρας. Το μεγαλύτερο όργανο της οικογένειας (17ος αι) ονομάζεται Τσετερονε και είναι μπάσο. Χρησιμοποιήθηκε και ως μπάσο κοντίνουο.

3. Το γένος της Λύρας

Λύρες ονομάζονται τα όργανα των οποίων οι χορδές στηρίζονται σε ένα ζυγό στο ίδιο επίπεδο με την αρμονική τράπεζα, που αποτελείται από δύο βραχίονες και μια εγκάρσια ράβδο. Οι χορδές είναι ισομήκεις και βαίνουν παράλληλα προς το αντηχείο, όπως και στο λαούτο ή το ψαλτήριο. Ξεκίνησε από τη Μεσοποταμία και από την αρχ. Ελλάδα, διαδόθηκε σ' ολόκληρη την Ευρώπη και χρησιμοποιήθηκε στο Μεσαίωνα. Είναι όργανο με πάρα πολλές παραλλαγές. Στο Μεσαίωνα προστίθεται συχνά μια ταστιέρα. Σ' αυτήν είναι άλλοτε στερεωμένες οι χορδές, καθιστώντας του βραχίονες απλώς διακοσμητικούς, ενώ άλλοτε οι χορδές δένονται στο ζυγό, και η ταστιέρα χρησιμεύει απλώς για διευκόλυνση του οργανοπαίκτη. Πάντως στην αρχ. ελληνική λύρα δεν είναι σαφής ο ρόλος του αριστερού χεριού, αν δηλαδή μίκραινε το μήκος των χορδών, αν απλώς τις άγγιζε ελαττώνοντας την ένταση του ήχου ή παράγοντας αρμονικούς (πρβλ. τους αρμονικούς της σύγχρονης κιθάρας) ή αν έπαιζε κι αυτό με τα δάκτυλα, σε αντίθεση με το δεξί που έπαιζε με πλήκτρο.

4. Το γένος της Άρπας

Στο γένος αυτό περιλαμβάνονται χορδοφωνα όργανα στα οποία το επίπεδο των χορδών είναι λοξό ως προς το ηχείο. Το μήκος των χορδών τους είναι άνισο. Οι άρπες είναι συνήθως τριγωνικές και ο βασικός διαχωρισμός του κατά την ταξινόμηση Hornbostel-Sachs είναι σε άρπες ανοικτές και άρπες με πλαίσιο. Οι άρπες με πλαίσιο έχουν μια κολώνα που συνδέει το αντηχείο με τον λαιμό ή ζυγό, όπου στηρίζονται οι χορδές και προσθέτει στερεότητα. Άρπες με πλαίσιο απαντούν σχεδόν μόνο στους ευρωπαϊκούς πολιτισμούς.

Τόσο ο ζυγός της άρπας όσο και το αντηχείο παίρνουν γενικά διάφορα σχήματα: Π.χ. τοξωτή άρπα, γωνιώδης άρπα κλπ. Το ένα άκρο της χορδής δένεται είτε απευθείας στην αρμονική τράπεζα (καπάκι του αντηχείου) είτε σε ένα ξύλινο χορδοδέτη που βρίσκεται πάνω και εφάπτεται σ' αυτήν (όταν η αρμ. τράπεζα είναι από δέρμα ή μεμβράνη).

Η άρπα είναι πανάρχαιο και πολύ διαδεδομένο όργανο και το πρώτο δείγμα άρπας είναι το κυνηγετικό τόξο, το οποίο μπορεί να παραγάγει ένα μουσικό φθόγγο από την τεντωμένη χοδρή του. Τα πρώτα εξελιγμένα δείγματα πολύχορδης άρπας προέρχονται από τους Σουμέριους το 3000- 2500 π.Χ. Είναι κυρίως τοξωτές και ανοικτές άρπες. Πολύ σύντομα η άρπα εμφανίζεται σε παραστάσεις και στην Αίγυπτο (Αρχαίο βασίλειο). Στην τρίτη χιλιετία έχουμε και δείγματα από τις Κυκλάδες (το πασίγνωστο κυκλαδικό εδώλιο του αρπιστή). Στην αρχαία Ελλάδα η ονομασία ήταν «τρίγωνον». Οι όροι «Μάγαδης, σαμβύκη και πηκτίς», που επίσης χρησιμοποιούνται για να ονομάσουν το όργανο, δεν είναι σαφείς, διότι μπορεί να δηλώνουν και άλλους τύπους οργάνων. Ποτέ όμως δεν θεωρήθηκε η άρπα καθαρόαιμο ελληνικό όργανο, αλλά μάλλον προέλευσης ανατολικής (περσικής, μεσοποταμιακής).

Η ευρύτατη διάδοση της πρωτόγονης άρπας σε όλον τον κόσμο καθιστά δύσκολη την εξιχνίαση του δρόμου μέσω του οποίου το όργανο αυτό φθάνει στη Δυτική Ευρώπη. Οι πρώτες ευρωπαϊκές απεικονίσεις εκτός των αρχαιοελληνικών και των ρωμαϊκών είναι του 8ου αιώνα, αγγλοσαξωνικές και τευτονικές, της χριστιανικής εικονογραφίας, κυρίως σε αναπαραστάσεις των ψαλμών του Δαβίδ. Από τον 12ο αιώνα μόνο άρπες με πλαίσιο (κλειστές) απαντούν στις ευρωπαϊκές απεικονίσεις. Από την εποχή αυτή επέζησε ένας τύπος άρπας που εξελίχθηκε σε λαϊκό όργανο στην Ιρλανδία και έχει καμπυλωτή κολώνα (αλλά αρκετά χονδροκομμένο).

Τα πρώτα σωζόμενα όργανα χρονολογούνται από τον 14ο αιώνα. Οι χορδές είναι αρχικά εντέρινες, αλλά αργότερα εξελίσσονται σε μεταλλικές. Στη διάρκεια του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης σημειώνονται διαρκείς αλλαγές του σχήματος, ώστε να επιτευχθεί καλύτερη στήριξη, να αυξηθεί ο αριθμός των χορδών, να μπορούν να τοποθετηθούν μακρύτερες μπάσες χορδές κλπ. Λιγότερο απ' όλα φαίνεται ν'αλλάζει το αντηχείο, που παραμένει ρηχό και μικρό. Οι αλλαγές αυτές σχετίζονται και με τις εξελίξεις στα χορδωτά πληκτροφόρα, που ξεκινούν την ίδια εποχή (βλ. κατωτέρω: κλαβικόρντ- τσέμπαλο). Οι άρπες της εποχής αυτής έχουν γύρω στις 24-26 χορδές.

4.1 Η ένταξη της άρπας στην έντεχνη ευρωπαϊκή μουσική

Το πρόβλημα της άρπας είναι η διατονική διάταξη των χορδών της. Παρόλο τον μεγάλο αριθμό των χορδών της, ή μάλλον εξαιτίας αυτού, δεν μπορεί να έχει τις προσωρινές χρωματικές αλλοιώσεις των φθόγγων που παράγει. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι μουσικοί μ' αυτό το πρόβλημα είναι εμφανείς ήδη από την εποχή της μέσης Αναγέννησης, όταν δηλαδή η άρπα εισέρχεται στον χώρο της έντεχνης μουσικής. Η απλούστερη μέθοδος επίλυσης του προβλήματος, που θα χρησιμοποιηθεί την εποχή αυτή, είναι να ψηλώνεται ο ήχος των χορδών μικραίνοντας στιγμιαία το μήκος με το ένα χέρι κοντά στον λαιμό ή στο αντηχείο ή πιέζοντας ώστε να αυξηθεί προσωρινά η τάση. Η μέθοδος αυτή είναι που θα εξελιχθεί αργότερα στον μηχανισμό των κλειδιών. Βεβαίως υπάρχουν απόπειρες μερικώς χρωματικού χορδίσματος στις άρπες την εποχή αυτή. Άλλη μέθοδος επίλυσης είναι να χορδίζουν με διαφορετικούς (χρωματικούς ή διατονικούς) τρόπους διάφορες περιοχές της άρπας. Έτσι όμως δεν μπορούσαν να χρησιμοποιούν διαρκώς όλη την έκταση της άρπας, παρά μόνο την περιοχή κάθε φορά που περιείχε το χόρδισμα που τους εξυπηρετούσε.

Η προσπάθεια να φτιαχτούν όργανα που να μπορούν να παίζουν οποιαδήποτε χρωματική μουσική συνεχίστηκε πάντως με την κατασκευή **άρπας με δύο ή τρεις σειρές χορδών**. Για την **άρπα με δύο σειρές χορδών** υπάρχουν δύο τύποι: Με παράλληλες σειρές χορδών και με χορδές που τέμνονται σταυρωτά. Στον πρώτο τύπο οι χρωματικές χορδές ήταν κατά το μισό στα δεξιά του οργανοπαίκτη και κατά το μισό στ' αριστερά του (για να βολεύονται τα

χέρια, όπου οι χαμηλές διατονικές χορδές παίζονται με τ'αριστερό και οι ψηλές με το δεξί). Για να παιχτούν οι χρωματικές χορδές ο οργανοπαίκτης έπρεπε να περάσει τα δάκτυλά του ανάμεσα από τις κύριες, που παρέμεναν φυσικά στο κέντρο. Ο σταυρωτός τύπος άρπας είναι κυρίως πειραματικό όργανο που δεν είχε επιτυχία (π.χ. Πλεγιέλ στις αρχές του 20ου αιώνα).

Στον 16ο αιώνα δημιουργήθηκε και η **άρπα με τρεις σειρές χορδών**. Οι δύο εξωτερικές σειρές ήταν οι διατονικές (για να μπορούν να παίζονται κατά περίπτωση και από τα δύο χέρια) και η ενδιάμεση ήταν η χρωματική. Το όργανο είχε αρκετά μεγάλη επιτυχία και διάδοση διότι ήταν πιο εύχρηστο από την άρπα σε δύο σειρές χορδών. Εξάλλου, οι εντέρινες χορδές που ούτως ή άλλως χρησιμοποιούσαν την εποχή εκείνη, περιόριζαν τη συνολική τάση που ασκείτο στο όργανο σε χαμηλά επίπεδα. Μια (σκόπιμη;) παρενέργεια του συστήματος αυτού είναι ότι προκύπτουν διπλές διατονικές χορδές, που δημιουργούν συμπαθητικές ταλαντώσεις μεταξύ τους και δίνουν ιδιαίτερη ηχητική ποιότητα.

4.2 Μηχανισμός αλλαγής τονικού ύψους

Όμως τόσο οι διπλές όσο και οι τριπλές άρπες (παρόλο που οι τελευταίες είχαν μεγαλύτερη διάδοση) ήταν δύσκολες στο παίξιμο και την κατασκευή και πολύ δυσκίνητες μουσικά. Γι' αυτό από το β' μισό του 17ου αιώνα αρχίζουν να επινοούνται άλλου είδους τεχνικές. Άγκιστρα τοποθετούνταν στις χορδές που ήταν πιθανότερο να χρειαστούν αλλαγή ύψους σύμφωνα με το μουσικό ύφος της εποχής. Τα άγκιστρα γυρνούσαν με το χέρι του αρπιστή, ακουμπούσαν τη χορδή και την ύψωναν κατά μισό τόνο, μειώνοντας το ωφέλιμο μήκος. Ο μηχανισμός αυτός αφορούσε μόνο μια χορδή κάθε φορά και απασχολούσε το αριστερό χέρι, που έτσι δεν μπορούσε να παίξει ανεμπόδιστα. Για να ξεπεραστεί αυτή η δυσκολία, δημιουργήθηκε για πρώτη φορά το σύστημα των πεντάλ, που με μια κίνηση του ποδιού και ένα μηχανισμό ψήλωνε κατά μισό τόνο όλες τις χορδές της ίδιας νότας (π.χ. όλα τα ρε). Το πεντάλ είχε μόνο μια θέση και υπήρχαν 5 πεντάλ για τις πέντε από τις επτά νότες (αυτές που σχηματίζουν ολόκληρο τόνο με τις από πάνω τους: Ντο Ρε Φα Σολ Λα). Η εφεύρεση προέρχεται από τις νότιες γερμανόφωνες χώρες στις αρχές του 18ου αιώνα. Ως τα μέσα του ίδιου αιώνα τα πεντάλ είχαν γίνει 7. Το μειονέκτημα του συστήματος αυτού με τα άγκιστρα (με ή χωρίς πεντάλ) ήταν ότι με το άγγιγμα της χορδής αυτή μετακινούνταν ελαφρά από τη θέση της και δεν ήταν πια ακριβώς παράλληλη προς τις υπόλοιπες. Το βασικό κούρδισμα αυτής της άρπας (χωρίς κανένα πεντάλ) ήταν σε Μι ύφεση.

Το 1792 ο Σεβαστιανός Εράρ χρησιμοποίησε διπλό άγκιστρο (φουρκέτα ή πειρούνι), με δύο κάθετα στελέχη πάνω σε ένα δίσκο. Με το σύστημα αυτό, η χορδή περνάει ανάμεσα από τα δύο κάθετα στελέχη (πειρούς). Με το πεντάλ ο δίσκος στρέφεται λίγο και οι πείροι μειώνουν το μήκος της χορδής και την ψηλώνουν κατά μισό τόνο, χωρίς να την μετακινούν από τη θέση της ώστε να αποκλίνει από τις υπόλοιπες. Ο Εράρ βελτίωσε ακόμη περισσότερο το σύστημά του το 1810 με τα πεντάλ δύο θέσεων. Με το σύστημα αυτό, που είναι ουσιαστικά το ίδιο που χρησιμοποιείται σήμερα, σε κάθε χορδή αντιστοιχούν δύο περιστρεφόμενοι δίσκοι με πείρους. Έτσι, οι χορδές μπορούν να αλλάξουν ωφέλιμο μήκος δύο φορές, παράγοντας κάθε μία τρεις διαφορετικές νότες (μια ανοικτές και δύο με το πεντάλ). Αργότερα σε ορισμένες περιπτώσεις προστίθεται ένα μεσαίο πεντάλ, που λειτουργεί όπως το μεσαίο πεντάλ του πιάνου.

Η σύγχρονη άρπα ορχήστρας έχει 46-47 χορδές (Ρε' έως σολ'''), ύψος 1.83 μ., βάρος 35 κιλά και συνολική τάση χορδών 730 κιλά. Οι ανοικτές χορδές στις άρπες του συστήματος Εράρ είναι χορδισμένες σε Ντο ύφεση μείζονα. Πιέζοντας τα πεντάλ, ανεβαίνουν σταδιακά οι αντίστοιχες χορδές, ώστε να παράγεται χόρδισμα σε σολ ύφεση, ρε υφεση, λα ύφεση ... φα,

ντο, σολ, ρε, λα, μι, ... φα δίεση, ντο δίεση, δηλαδή σε όλες τις τονικότητες. Ας τονιστεί όμως ότι, παρόλο που με το σύστημα αυτό η άρπα μπορεί να παίξει σε όλες τις τονικότητες, δεν σημαίνει ότι έγινε χρωματικό όργανο. Η κάθε θέση των πεντάλ δίνει μια διαφορετική μεν, αλλά πάντως **διατονική** σειρά φθόγγων σε κάθε τονικότητα. Το γράψιμο για την άρπα επομένως έχει πολλούς περιορισμούς διότι το όργανο δεν μπορεί εύκολα να μετατρέψει από τη μια τονικότητα στην άλλη κατά τη διάρκεια του κομματιού, παρά μόνο αν μεσολαβούν επαρκή κενά διαστήματα. Επίσης, στην άρπα με απλό μηχανισμό πεντάλ, που ήταν σε γενική χρήση ως τα μέσα του 19ου, οι δυνατές τονικότητες είναι περιορισμένες. Τα αγαπημένα εφφέ της άρπας είναι οι «αρπισμοί», οι κλειστές νότες (το δάκτυλο χρησιμοποιείται και ως «σουρντίνα») και οι «αρμονικές» (παιζονται περίπου όπως στην κιθάρα). Στον 19 αιώνα ανακαλύφθηκαν πολλές τεχνικές και εφφέ που είναι δυνατά από την άρπα σε δύο πεντάλ. Π.χ., να μπορεί ο αρπιστής να μετακινήσει τα πεντάλ όχι μόνο με την κανονική σειρά που παράγει τα διαδοχικά χορδίσματα, αλλά και ανακατεμένα, παράγοντας διάφορους συνδυασμούς χορδισμάτων, όπως ζητούν συχνά οι συνθέτες του 20ου αιώνα.

Οι κυριότεροι συνθέτες έργων για άρπα του 18-19ου αιώνα είναι οι Krumpholtz, L. Spohr, Dussek. Επίσης σημαντικά είναι τα έργα των Eichner, Albrechtsberger. Η ορχηστρική χρήση της άρπας ξεκίνησε από την ορχήστρα της όπερας. Στη συμφωνική ορχήστρα εισήχθη από τον Μπερλιόζ.

5. Το γένος των Ψαλτηρίων

Τα όργανα που ανήκουν στο γένος των ψαλτηρίων κατατάσσονται κατά το σύστημα των Hornbostel-Sachs θεωρητικά στα απλά χορδόφωνα, σ' εκείνα δηλ. που το ηχείο τους μπορεί να διαχωριστεί από τη συσκευή που φέρει τις χορδές, χωρίς να καταστραφεί το όργανο. Ωστόσο στην πράξη πια η ειδοποίησή αυτή διαφορά δεν υφίσταται, διότι τα όργανα αυτής της οικογένειας κατασκευάζονται έτσι, ώστε αν επιχειρηθεί διαχωρισμός αυτών των δύο στοιχείων, το όργανο καταστρέφεται. Οι χορδές τους δεν ξεπερνούν τις διαστάσεις του αντηχείου.

Τα όργανα αυτής της οικογένειας έχουν κοινά χαρακτηριστικά και με τα δύο γένη των συνθέτων χορδοφώνων, δηλ. και με το γένος του λαούτου και με το γένος της άρπας. Με το γένος της άρπας έχουν τα κοινά χαρακτηριστικά ότι δεν έχουν χέρι, και επομένως όλες οι χορδές τους πάλλονται μόνο καθ' ολόκληρο το μήκος (δηλ. είναι όλες "ανοικτές"). Ακριβώς λόγω του γεγονότος ότι για κάθε νότα χρειάζεται μια χορδή, τα ψαλτήρια, όπως και οι άρπες έχουν πολυάριθμες χορδές (30, 40 ή και περισσότερες). Επίσης, ότι οι χορδές δεν είναι ισομήκεις, αλλά διαφορετικού μήκους. Με το γένος του λαούτου, τα ψαλτήρια έχουν το κοινό χαρακτηριστικό ότι οι χορδές βαίνουν παράλληλα προς το ηχείο και όχι κάθετα (όπως στις άρπες). Πολλοί χρησιμοποιούν για τα ψαλτήρια τη γενική ονομασία "χορδόφωνα με κουτί".

Τα ψαλτήρια είναι πανάρχαια όργανα, πολύ διαδεδομένα και με πολλές παραλλαγές. Απεικονίσεις οργάνων αυτού του τύπου υπάρχουν σε αρχαιολογικά ευρήματα των λαών της Μεσοποταμίας (Ασσυρίων) από τον 7ο αι. π.Χ. Κατά την παράδοση, το αρχέτυπο της οικογένειας ήταν το όργανο με το οποίο έψαλλε ο Δαβίδ τους ψαλμούς του, απ' όπου άλλωστε προέρχεται και το όνομα.

Τα ψαλτήρια έχουν σχεδόν πάντοτε τριγωνικό ή τραπεζοειδές σχήμα, που υπαγορεύεται από το άνισο μήκος των χορδών. Μπορούν να παίζονται με τα δάκτυλα, με μεταλλικά τεχνητά νύχια ή με λεπτά ξύλινα σφυράκια, ανάλογα με το είδος.

Τα όργανα του γένους των ψαλτηρίων δεν μπορούν να ενταχθούν εξολοκλήρου στη χορεία της ευρωπαϊκής έντεχνης μουσικής, διότι μετά τη λήξη του Μεσαίωνα γενικά εγκαταλείπονται και χρησιμοποιούνται κατά κανόνα μόνο στη λαϊκή παράδοση των ευρωπαϊκών λαών. Τόσο όμως για την πληρότητα όσο και λόγω του γεγονότος ότι υπάρχουν κάποιες εμφανίσεις τύπων του οργάνου σε έργα γνωστών συνθετών (έστω και ως «φολκλορικές» προσθήκες), αναφερόμαστε εδώ συνοπτικά στα κυριότερα είδη.

5.1 Το Ψαλτήριο

Αποτελείται από ένα ξύλινο κουτί με χορδές άνισου μήκους παράλληλες προς την αρμονική τράπεζα. Παίζεται με τα δάκτυλα ή με πλήκτρα. Η ονομασία συγγέεται συχνά με άλλα όργανα και κυρίως με την άρπα, αλλά κυρίως αναφέρεται στη εκκλησιαστική γραμματεία σε σχέση με το βιβλίο των Ψαλμών. Σε όλη την έκταση των αρχαίων, ελληνιστικών και πρωτοχριστιανικών πηγών δεν γίνεται σαφής διάκριση μεταξύ ψαλτηρίου και άρπας. Και τα δύο όργανα έχουν τριγωνικό σχήμα, χωρίς να διευκρινίζεται αν υπάρχει αντηχείο παράλληλο ή κάθετο προς τις χορδές. Οι κάπως μεταγενέστερες πηγές αναφέρονται σε τετράπλευρο ψαλτήριο.

Σαφέστερος διαχωρισμός αρχίζει να γίνεται από τον 9ο αιώνα μ.Χ. στις απεικονίσεις. Συχνά τα ψαλτήρια αυτά δεν έχουν καπάκι, αλλά για αντηχείο έχουν απλώς ένα ξύλινο κουτί με ψηλά τοιχώματα. Στον 12ο αιώνα το καπάκι εμφανίζεται μόνιμα. Είναι η εποχή της εμφάνισης του αραβικού κανούν (κανόνος), που εισέρχεται από την αραβική Ισπανία. Το σχήμα ήταν τραπεζοειδές με τρεις ή τέσσερις χορδές σε κάθε νότα.

Το Ψαλτήριο χρησιμοποιήθηκε στη Δύση μέχρι το 1550. Δεν είχε δικό του ρεπερτόριο, αλλά μπορούσε να παίξει οποιαδήποτε μουσική απαιτούσε η περίπτωση. Όμως είχε περιορισμένες δυνατότητες χρωματικών φθόγγων γι' αυτό σιγά σιγά με την εξέλιξη της αναγεννησιακής μουσικής ήταν ακατάλληλο κι εγκαταλείφθηκε. Την ίδια άλλωστε εποχή έχει αναπτυχθεί και διαδοθεί η μηχανική μορφή του ψαλτηρίου, δηλ. το τσέμπαλο. Μια τοξωτή μορφή του ψαλτηρίου είναι το ρωσικό Gusli και το φινλανδικό Kantele. Το λαϊκό νοτιογερμανικό Zither επίσης έχει πέντε μελωδικές χορδές με δεσμούς (παίζονται με τον αντίχειρα) και πολλές ανοικτές χορδές που παίζονται με τα υπόλοιπα δάκτυλα του δεξιού χεριού ή ηχούν συμπαθητικά.

Το νεοελληνικό παραδοσιακό **κανονάκι** είναι το όργανο του γένους των ψαλτηρίων που βρίσκεται πιο κοντά στο αρχέτυπο: Διατηρεί σχεδόν πλήρως το αρχικό τριγωνικό σχήμα και παίζεται, όπως και το αρχαίο ψαλτήριο, με τα δάκτυλα ή με τεχνητά μεταλλικά ή κοκκάλινα νύχια που περνιούνται στα δάκτυλα με δακτυλήθρες. Το όνομα προέρχεται από το αραβικό qanun, που, όπως πιστεύεται, κατάγεται από την ελλ. λέξη "κανών" (πρβλ. τον κανόνα του Πυθαγόρα). Το κανονάκι έχει πολύ μικρότερη διάδοση στην Ελλάδα απ' αυτή του σαντουριού και παίζεται μόνο σε μουσική που διατηρεί στενές σχέσεις με τον Ελληνισμό της Μ. Ασίας και της Κωνσταντινούπολης. Παλιότερα το χρησιμοποιούσαν πολύ και στα συγκροτήματα ρεμπέτικου τραγουδιού.

5.2 Το σαντούρι

Έχει τραπεζοειδή μορφή και δύο έως έξι ελεύθερες χορδές για κάθε νότα. Το τραπεζοειδές κουτί χρησιμεύει για ηχείο, στο οποίο είναι στερεωμένες κατά μήκος των μη παραλλήλων πλευρών οι χορδές. Αυτές στερεώνονται από τη μια πλευρά σε μόνιμα καρφιά και από την άλλη σε στρεφόμενα μεταλλικά κλειδιά, που είναι απαραίτητα για το κούρδισμα του οργάνου. Επειδή ο αριθμός των χορδών του σαντουριού είναι μεγάλος, η τάση που ασκούν οι τεντωμένες χορδές πάνω στο ηχείο ανέρχεται σε εκατοντάδες κιλά, γι' αυτό χρειάζεται πολύ δυνατή ενίσχυση του ξύλινου σκελετού για να μη σκευρώνει και να μη σπάει. Οι χορδές περνούν από μια γέφυρα που τις διαχωρίζει στα δύο κι έτσι κάθε χορδή παράγει δύο νότες. Το πέρασμα πάνω απ' αυτές τις γέφυρες χωρίζει κάθε χορδή αυτομάτως σε δύο (άνισα) τμήματα, που έχουν τη δυνατότητα να πάλλονται ελεύθερα και ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, δίνοντας μάλιστα το κάθε ένα διαφορετικό τονικό ύψος. Έτσι, με το τέχνασμα αυτό, είναι σαν να διαθέτει το όργανο διπλάσιο αριθμό χορδών από ότι πραγματικά έχει, και συνακόλουθα παίζει διπλάσιο αριθμό φθόγγων, απ' ότι θα έπαιζε αν δεν υπήρχαν οι γέφυρες.

Η ιστορία του οργάνου (ως ξεχωριστού από το ψαλτήριο) μαρτυρείται λεπτομερέστερα από τα μέσα του 15ου αιώνα. Υπάρχει όμως από πολύ παλιότερα, μολονότι συγχέεται με το ψαλτήριο. Η πρώτη απεικόνιση (οργάνου με σφυράκια) είναι βυζαντινή, του 12ου αιώνα. Η αμέσως μεταγενέστερη ανήκει στα μέσα του 15ου αιώνα. Το Βυζάντιο πρέπει να είναι ο σταθμός από τον οποίο το όργανο έφτασε από τη Μέση Ανατολή στην Ευρώπη. Το κυριότερο είδος για την Ευρωπαϊκή ιστορία είναι το περσικό «santur» (κατά πολλούς παραφθορά της λέξης «ψαλτήριον»). Η ονομασία «κύμβαλον» (σίμπαλομ, τσέμπαλο, ταμπάλ κλπ., ακόμα και τύμπανον) χρησιμοποιείται στην παράδοση πολλών λαών της ανατολικής Ευρώπης. Αξιοσημείωτο για την Ευρώπη είναι το μεγάλο ουγγρικό «σίμπαλομ», με μόνιμα πόδια και μηχανισμούς πεντάλ. Μοιάζει με πιάνο που έχει όλους τους μηχανισμούς εκτός από τα πλήκτρα. Ο Λιστ χρησιμοποίησε το σίμπαλομ σε ορισμένα έργα του με «ουγγρικό» φολκλορικό χρώμα - 6η ραψωδία και ουγγρικό εμβατήριο). Επίσης γράφουν γι' αυτό οι Μπαρτοκ και Κοντάυ.

Ας μη παραλείψουμε ν' αναφέρουμε εδώ (ως μια απόπειρα να επανεισαχθούν τα ψαλτήρια στην έντεχνη ευρωπαϊκή μουσική) και το όργανο «Πανταλέον», που κατασκευάστηκε στο 1704 από τον κατασκευαστή οργάνων Pantaleon Hebenstreit. Πρόκειται για ένα μεγάλο σαντούρι που ο κατασκευαστής δώρισε στον Γάλλο βασιλέα Λουδοβίκο 14ο. Το όργανο αυτό διαδόθηκε αρκετά στην Ευρώπη και πολλά έργα γράφτηκαν στις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα γι' αυτό με μπάσο κοντίνουο ή σε τρίο με άλλα όργανα. Επίσης υπάρχουν και δύο κοντσέρτα, σε στίλε γκαλάντε (μέσα του 18ου). Από το 1800 το σαντούρι (με εξαίρεση το σίμπαλομ, βλ. προηγ. παράγραφο) ξαναπεριορίζεται στη λαϊκή μουσική, ίσως και λόγω της διάδοσης του πιάνου, με το οποίο έχει πολύ παραπλήσιες ιδιότητες.

Το σαντούρι ήταν γνωστό στην Ελλάδα και παλιότερα σε περιορισμένη έκταση, καθιερώθηκε όμως στη νεώτερη Ελλάδα από τα τέλη του περασμένου αιώνα, ερχόμενο μαζί με συγκροτήματα ανατολίτικης (μικρασιατικής, αρμένικης κλπ.) λαϊκής μουσικής που ήταν τότε του συρμού στην Αθήνα. Σιγά σιγά μονιμοποιήθηκε μαζί με το κλαρίνο και το βιολί σαν μέλος της «κομπανίας», που είναι το σταθερότερο σχήμα λαϊκού μουσικού συγκροτήματος, τουλάχιστον στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, Νικόλαος Μαλιάρας, 2015. Νικόλαος Μαλιάρας «Ιστορία των Ευρωπαϊκών Μουσικών Οργάνων Τα νυκτά Χορδόφωνα». Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://opencourses.uoa.gr/courses/MUSIC2/>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

- Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:
- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

